

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη διδακτορική διατριβή μου, η οποία υποβλήθηκε στον Τομέα Ποινικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και έγινε δεκτή από την Επταμελή Εξεταστική Επιτροπή σε συνεδρίαση που έλαβε χώρα στις 26 Ιουλίου 2023.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά όλους εκείνους που συνέβαλαν στη συγγραφή της μελέτης, πρωτίστως τα μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής μου Επιτροπής:

Τον δάσκαλό μου, αφ. Επίκουρο Καθηγητή Νικόλαο Λίβο, ο οποίος ανέλαβε με προθυμία την επίβλεψη της διατριβής και υπήρξε επί σειρά ετών πνευματικός μου καθοδηγητής, αφιερώνοντας γενναϊόδωρα χρόνο σε συζητήσεις που αναζωογονούσαν το επιστημονικό μου ενδιαφέρον και όξυναν τη διάθεσή μου για μελέτη.

Τον Επίκουρο Καθηγητή Αλέξανδρο Δημάκη, ο οποίος με συνέδραμε ήδη κατά την πραγματοποίηση των μεταπτυχιακών μου σπουδών στην Κολωνία και, ανταποκρινόμενος πρόθυμα όποτε του ζητήθηκε, διατύπωσε επισημάνσεις που με βοήθησαν να αντιληφθώ με μεγαλύτερη ευκρίνεια ορισμένα κρίσιμα ζητήματα της διατριβής.

Την Επίκουρη Καθηγήτρια Αθανασία Διονυσοπούλου για τις παρατηρήσεις της ήδη κατά τα πρώτα στάδια συγγραφής της παρούσας μελέτης και για την πάντοτε εποικοδομητική κριτική της.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα επίσης να απευθύνω στα μέλη της Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής: στον Ομότιμο Καθηγητή Ηλία Αναγνωστόπουλο, στον Καθηγητή Αριστομένη Τζαννετή, στον Καθηγητή Γεώργιο Τριανταφύλλου και, τέλος, στον Επίκουρο Καθηγητή Βασίλειο Πετρόπουλο, για την εξαιρετικά εποικοδομητική ανταλλαγή απόψεων κατά την προφορική υποστήριξη της διδακτορικής μου διατριβής.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω ακόμη στον Λέκτορα Θωμά Σάμιο, ο οποίος από πολύ νωρίς με ενθάρρυνε να γράφω, προσφέροντάς μου την αναγκαία αυτοπεποίθηση για να ολοκληρώσω και το παρόν εγχείρημα.

Ιδιαίτερως θα ήθελα να ευχαριστήσω τους σταθερούς συνοδοιπόρους μου όλα αυτά τα χρόνια, τον Νικόλα Γανιάρη, τον Δημήτρη Τσιλίκη, την Άννα Οικονόμου και τον Κωστή Χατζόπουλο, καθώς και τον καλό μου φίλο Μιχάλη Αντιβάχη, για την πάντα θερμή φιλοξενία του στη Ζυρίχη κατά τις εξορμήσεις μου για αναζήτηση βιβλιογραφικού υλικού.

Από καρδιάς ευχαριστώ τους γονείς μου, Βασίλη Αποστολάκη και Ολυμπία Παναγιωτοπούλου, καθώς και τον αδελφό μου, Σωτήρη Αποστολάκη, για την αδιάλειπτη στήριξή τους σε κάθε φάση αυτής της προσπάθειας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαρι-

Πρόλογος

στήσω τους θείους μου, Παναγιώτη Παναγιωτόπουλο και Ουρανία Σταθέα, οι οποίοι από τα φοιτητικά μου χρόνια με στήριζαν και ενέπνευσαν το ενδιαφέρον μου για το Ποινικό Δίκαιο.

Φυσικά, ιδιαίτερη μνεία οφείλω στην αγαπημένη μου σύζυγο, Δήμητρα Γεωργοπούλου, χωρίς την αγάπη και τη στήριξη της οποίας η επιτυχής ολοκλήρωση της διατριβής και η παρούσα δημοσίευση δεν θα ήταν εφικτή.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στο Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για τη χρηματοδότηση της διδακτορικής μου έρευνας, η οποία αποτέλεσε αναγκαίο όρο για την πραγματοποίησή της, καθώς και στις εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας για την παρούσα έκδοση.

Εμμανουήλ Β. Αποστολάκης
Αθήνα, Νοέμβριος 2025

Γενική εισαγωγή

Η συγκρότηση και η λειτουργία μιας συλλογικής οντότητας, η οποία επιτελεί, διά της εσωτερικής κατανομής ρόλων και της μεταβίβασης αρμοδιοτήτων, σύνθετες δράσεις, αποτελεί μία κινδυνώδη δραστηριότητα, ικανή να οδηγήσει σε προσβολές εννόμων αγαθών. Αυτός ο ήδη ενυπάρχων κίνδυνος επιτείνεται, όταν τα επιφορτισμένα με την εξουσία διευθύνσεως και εποπτείας πρόσωπα εκπληρώνουν πλημμελώς τα καθήκοντα εποπτείας και ελέγχου της δράσης των υφισταμένων τους. Πρόκειται για μία ιδιόμορφη περίπτωση «δομικής συνέργειας», κατά την οποία το ιεραρχικώς ανώτερο στέλεχος διά της παραβίασης του καθήκοντος εποπτείας και του γενικότερου καθήκοντος προσήκουσας οργάνωσης του πεδίου ευθύνης του, ενισχύει ή διευκολύνει την αξιόποινη πράξη του υφισταμένου του, χωρίς να έχει απαραίτητως γνώση και θέληση ως προς την πραγμάτωσή της.

Αντικείμενο διερεύνησης είναι το καθήκον εποπτείας της δράσης των ιεραρχικά υφισταμένων προσώπων στο πλαίσιο της ΑΕ, όπως αποτυπώνεται στην οικεία εμπορική νομοθεσία, και η δυνατότητα στοιχειοθέτησης ποινικής ευθύνης εξαιτίας της μη προσήκουσας εκπλήρωσής του, όταν ο υφιστάμενος προχώρησε τελικώς στην τέλεση μιας αξιόποινης πράξης. Εξετάζεται, δηλαδή, το ερώτημα αν η δράση των ιεραρχικά υφισταμένων εργαζομένων και στελεχών της εταιρείας μπορεί να αντιμετωπιστεί αυτή καθ' εαυτήν ως εστία κινδύνου (Personalgefahren), με αποτέλεσμα οι διοικητές και τα διευθυντικά στελέχη αυτής να βαρύνονται με την υποχρέωση αποτροπής της ποινικώς κολάσιμης δράσης των πρώτων. Αντιθέτως, δεν αποτελεί αντικείμενο μελέτης η υποχρέωση των εταιρικών διοικητών να αποτρέπουν την πραγμάτωση κινδύνων οι οποίοι απορρέουν είτε αμιγώς από επικίνδυνες εγκαταστάσεις, μηχανήματα, υλικά κ.λπ., που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της εταιρικής λειτουργίας (Sachgefahren), είτε από την αλληλεπίδραση των υφισταμένων τους με (per se ή εν δυνάμει) κινδυνογόνα αντικείμενα ή από τη συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία (gemischt sachlich-personale Gefahren).

Με άλλα λόγια, ο δογματικός πυρήνας της παρούσας εργασίας έγκειται στο εξής ερώτημα: Ένας ιδιώτης, όπως είναι ο εταιρικός διοικητής ή το διευθυντικό στέλεχος που βαρύνεται με ένα ιδιωτικό καθήκον, όπως είναι το καθήκον εποπτείας, μπορεί να επιφορτιστεί και με ένα δημόσιο καθήκον που συνίσταται ακριβώς στην αποτροπή αξιόποινων πράξεων υφισταμένων του; Είναι δηλαδή εφικτή η ανάθεση καθήκοντων αντεγκληματικής πολιτικής σε ιδιώτες στο πλαίσιο ενός νομικού προσώπου, εν προκειμένω στο πλαίσιο της ΑΕ; Συνεπώς, η εργασία δεν εστιάζει στην απαξία του τυχόν επελθόντος αποτελέσματος, δηλαδή στην απαξία της εγκληματικής συμπεριφοράς του υφισταμένου στο πλαίσιο της εταιρικής λειτουργίας, αλλά ακριβώς στην παραμέληση του καθήκοντος εποπτείας, στην απαξία της συμπεριφοράς του εποπτεύοντος που καθιστά εφικτή ή διευκολύνει την τέλεση της πράξης του υφισταμέ-

νου, χωρίς απαραίτητως ο εποπτεύων να έχει γνώση ή θέληση για την πραγμάτωση της συγκεκριμένης εγκληματικής συμπεριφοράς.

Στην ως άνω συνάφεια επιχειρείται η οριοθέτηση του καθήκοντος εποπτείας, η εξειδίκευση του περιεχομένου του, καθώς και ο προσδιορισμός των προσώπων που βαρύνονται με την εκπλήρωσή του στο πλαίσιο της κάθετης (αλλά και της οριζόντιας) κατανομής καθηκόντων εντός της συλλογικής οντότητας, με βάση το δίκαιο της ΑΕ. Δεδομένου ότι πρόκειται για μια υποχρέωση με έρεισμα σε εξωποινικές διατάξεις, και ενόψει του επικουρικού χαρακτήρα του ποινικού δικαίου, κρίνεται αναγκαία και η ενασχόληση με τη δυνατότητα στοιχειοθέτησης αστικής ευθύνης των εταιρικών διοικητών λόγω παραμέλησης του καθήκοντος εποπτείας, η οποία είχε ως συνέπεια την πρόκληση βλάβης τόσο σε βάρος του ίδιου του νομικού προσώπου όσο και σε βάρος τρίτων.

Έχοντας ως βάση τα συμπεράσματα που θα προκύψουν από την επισκόπηση του δικαίου της ΑΕ και από την αποδοχή της δυνατότητας (και της νομικής βάσης) θεμελίωσης αστικής ευθύνης των εταιρικών διοικητών λόγω πλημμελούς εκπλήρωσης του καθήκοντος εποπτείας σε περίπτωση βλάβης της εταιρείας ή τρίτων, η επιχειρούμενη στην παρούσα έρευνα ξεκινάει με την εξέταση της πιθανής ποινικής ευθύνης λόγω παραμέλησης του καθήκοντος εποπτείας.

Ως αφετηρία τίθεται η δυνατότητα στοιχειοθέτησης ευθύνης για μη γνήσιο έγκλημα παράλειψης, καθότι το καθήκον εποπτείας συνιστά καθήκον προς ενέργεια. Θα εξεταστεί ο φορμαλιστικός περιορισμός του εύρους της δικαστικής κρίσης κατ' άρθρο 15 παρ. 1 εδ. β' ΠΚ και η ουσιαστική νομιμοποίηση του μη γνήσιου εγκλήματος παράλειψης *de lege lata*. Προκειμένου να αξιοποιηθεί στη συνέχεια της εργασίας, θα επιχειρηθεί η οριοθέτηση της έννοιας του νόμου, της σύμβασης και της προηγούμενης επικίνδυνης ενέργειας. Στο αντικείμενο εξέτασης περιλαμβάνονται επί πλέον το «σύμπλεγμα νομικών καθηκόντων» και η γενική ρήτρα της καλής πίστης (ιδίως η διάκριση με βάση τη λειτουργία της καλής πίστης εντός και εκτός ορισμένου συμβατικού δεσμού), που παγιώς γίνονται δεκτά στη νομολογία ως πηγές ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης.

Με γνώμονα τις διαπιστώσεις σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 15 ΠΚ για τη θεμελίωση ποινικής ευθύνης διά παραλείψεως, θα εξεταστεί στην συνέχεια αν είναι εφικτή η στοιχειοθέτηση ποινικής ευθύνης των εταιρικών διοικητών και των διευθυντικών στελεχών για παράλειψη αποτροπής αξιόποινων πράξεων των υφισταμένων τους, και σε θετική περίπτωση ποια είναι η έκταση αυτής της ευθύνης και ποια ενεργητικά υποκείμενα αφορά.

Περαιτέρω, κρίθηκε αναγκαίο να ενταχθεί στην παρούσα εργασία η παρουσίαση και ερμηνεία των ειδικών ποινικών διατάξεων, στις οποίες τυποποιείται ως αξιόποινη συμπεριφορά η μη αποτροπή αξιόποινων πράξεων υφισταμένων ή η παραμέληση του καθήκοντος εποπτείας. Τούτο, για να αξιολογηθεί αφενός μεν η δομή των συγκεκριμένων νομοτυπικών περιγραφών, αφετέρου δε να οριοθετηθεί ο κύκλος

των ενεργητικών υποκειμένων που υποχρεούνται σε ορισμένη ενέργεια στο πλαίσιο συλλογικών οντοτήτων με ιεραρχική δομή διοίκησης. Κρίσιμη κρίνεται μάλιστα υπό την αυτή θεματική και η μελέτη προσφάτως καταργηθεισών σχετικών διατάξεων, εκ των οποίων αναμένεται να συναχθούν χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τις διαχρονικές αξιολογήσεις του ποινικού νομοθέτη σχετικά με την υποχρέωση εποπτείας στο πλαίσιο κάθετων οργανωτικών δομών ελέγχου και καθοδήγησης.

Τέλος, αφού ολοκληρωθεί η αξιολόγηση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου θα συναχθούν τα πρώτα σχετικά συμπεράσματα και, εφόσον κριθεί αναγκαίο, θα επιχειρηθεί —με βάση τις παραδοχές των προηγηθεισών αναπτύξεων— η διατύπωση μιας *de lege ferenda* πρότασης σχετικά με την ποινικοποίηση της παραμέλησης εποπτείας και της μη αποτροπής αξιόποινων πράξεων υφισταμένων.

Πιο αναλυτικά, η παρούσα εργασία εκκινεί με την παρουσίαση του καθήκοντος εποπτείας στο πλαίσιο της οριζόντιας και κάθετης κατανομής αρμοδιοτήτων, όπως αποτυπώνεται στον Ν. 4548/2018 περί ανωνύμων εταιρειών και στον Ν. 4706/2020 περί εταιρικής διακυβέρνησης.

Στη συνέχεια, οριοθετείται το πεδίο αστικής ευθύνης των εταιρικών διοικητών εξαιτίας της παραβίασης οργανωτικών τους καθηκόντων και εξετάζεται η επίδραση της γενικής αρχής της καλής πίστης στη διεύρυνση του παρανόμου για τη θεμελίωση αδικοπρακτικής ευθύνης κατ' άρθρο 914 ΑΚ.

Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας αναλύεται η ρύθμιση του άρθρου 15 νΠΚ (Έγκλημα που τελείται με παράλειψη) και επιχειρείται η οριοθέτηση της έννοιας του νόμου, της σύμβασης και της προηγούμενης επικίνδυνης ενέργειας ως πηγών ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης. Ακόμη, εξετάζεται το ζήτημα της θεμελίωσης ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης στην αρχή της καλής πίστης (άρθρο 288 ΑΚ).

Στο τέταρτο κεφάλαιο τίθεται το ζήτημα της θεμελίωσης ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης εποπτείας και αποτροπής των αξιόποινων πράξεων που τελούνται από ιεραρχικά υφιστάμενα πρόσωπα. Κατά πρώτον, παρουσιάζονται ορισμένες αντιρρήσεις σχετικά με την ευθύνη των εταιρικών διοικητών και των διευθυντικών στελεχών για την εγκληματική δράση των υφισταμένων τους (αρχή της «ιδίας υπευθυνότητας», συστηματική συσχέτιση με ειδικές ποινικές διατάξεις σχετικά με την αποτροπή αξιόποινων πράξεων υφισταμένων, το έγκλημα του υφισταμένου ως αξιόποιο «αποτέλεσμα»). Στη συνέχεια, τίθεται το ερώτημα αν πληρούται το αναγκαίο φορμαλιστικό κριτήριο του άρθρου 15 παρ. 1 εδ. β' νΠΚ για την κατάφαση υποχρέωσης αποτροπής αξιόποινων πράξεων υφισταμένων, καθώς και αν η σχετική υποχρέωση νομιμοποιείται επί τη βάση ουσιαστικών κριτηρίων. Τέλος, διερευνάται η τυχόν εγγυητική θέση των εντεταλμένων στελεχών της επιχείρησης, καθώς και οι απορρέουσες εγγυητικές υποχρεώσεις εκ της λειτουργίας της μονάδας εσωτερικού ελέγχου.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι ισχύουσες, και οι προσφάτως καταργηθείσες, ποινικές διατάξεις, με τις οποίες τιμωρείται η μη αποτροπή αξιόποινων πράξεων υφισταμένων. Αντικείμενο διερεύνησης αποτέλεσαν τα καταργηθέντα με τον Ν.

Γενική εισαγωγή

4619/2019 άρθρα 261 και 411 πΠΚ, όπως και το άρθρο 3 Ν. 1608/1950, ενώ, περαιτέρω, έμφαση δόθηκε στο πεδίο της διαφθοράς (άρθρα 159Α παρ. 3, 235 παρ. 4, 236 παρ. 3, 237 παρ. 3 ΠΚ), της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος (άρθρο 28 παρ. 5.1., 5.2. Ν. 1650/1986) και στο πεδίο του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου (άρθρα 6, 14 Ν. 3948/2011). Περαιτέρω, εξετάστηκε η ευθύνη του προϊσταμένου για το αδίκημα της βίαιης εξαφάνισης (άρθρο 322 παρ. 4 ΠΚ), καθώς και η ευθύνη των εταιρικών διοικητών εξαιτίας της παράβασης διατάξεων για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού (άρθρο 44 παρ. 1, 2 σε συνδυασμό με άρθρο 25B παρ. 5 Ν. 3959/2011).

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα για το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με την παράλειψη εποπτείας και αποτροπής αξιόποινων πράξεων υφισταμένων εντός της επιχείρησης και αναπτύσσονται *de lege ferenda* προτάσεις για μια δικαιοπολιτικά νομιμοποιημένη και συνάμα αποτελεσματική, εξ απόψεως αντεγκληματικής πολιτικής, ποινική ευθύνη των διοικητών, λόγω παραμέλησης εποπτείας των προσώπων που τελούν υπό τις εντολές τους ή υπόκεινται στον έλεγχό τους.

§ 1. Η αποτύπωση του καθήκοντος εποπτείας στο δίκαιο της ΑΕ

I. Εισαγωγή

Η ευθύνη των διοικητών κεφαλαιουχικών εταιρειών αναφορικά με την ασκούμενη από αυτούς διαχείριση ρυθμίζεται από ειδικές διατάξεις του εταιρικού δικαίου.¹ Με τις διατάξεις αυτές, επιδιώκεται, μεταξύ άλλων,² ο έλεγχος της συμπεριφοράς των μελών του ΔΣ (Verhaltenssteuerung).³ Ειδικά σε σχέση με την ΑΕ, στον Ν. 4548/2018 δεν προβλέπονται κατά τρόπο εξαντλητικό οι υποχρεώσεις των μελών του ΔΣ. Κατοχυρώνονται, υπό τη μορφή γενικής ρήτρας, δύο θεμελιώδεις υποχρεώσεις: η υποχρέωση πίστης και η υποχρέωση επιμέλειας. Εν προκειμένω, θα μας απασχολήσει η δεύτερη, η οποία αποτελείται από την υποχρέωση νομιμότητας, την υποχρέωση επιμέλειας εν στενή εννοία και την υποχρέωση εποπτείας.⁴

Το μέτρο της επιμέλειας των μελών του ΔΣ είναι εκείνο του συνेतού επιχειρηματία που δραστηριοποιείται σε παρόμοιες συνθήκες (άρθρο 102 παρ. 2 εδ. α' Ν. 4548/2018), δηλαδή του διοικητή εταιρείας με παρόμοια χαρακτηριστικά. Η συγκεκριμενοποίηση του προτύπου αυτού σε κάθε υπό αξιολόγηση περίπτωση θα γίνει επί τη βάση διαφορετικών κριτηρίων, όπως, για παράδειγμα, το μέγεθος και το αντικείμενο της επιχείρησης, η χρηματοοικονομική της κατάσταση, η κατανομή αρμοδιοτήτων εντός του ΔΣ, η δομή και οι συνθήκες της αγοράς κ.λπ.⁵ Τα κριτήρια αυτά δεν χαρακτηρίζονται από στατικότητα. Ενδέχεται να μεταβληθούν κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της εταιρείας, οπότε, αντιστοίχως, μεταβάλλονται και προσαρμόζονται στις τυχόν νέες περιστάσεις και οι κανόνες συμπεριφοράς των μελών του ΔΣ.⁶ Η

1. Άρθρο 102 Ν. 4548/2018 για την ΑΕ, άρθρο 26 Ν. 3190/1955 για την ΕΠΕ, άρθρο 67 Ν. 4072/2012 για την ΙΚΕ.

2. Για τον αποκαταστατικό χαρακτήρα της ευθύνης των εταιρικών διοικητών, πέραν του αποτρεπτικού, βλ. *Μαρίνο*, Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως – Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22α παραγρ. 2 κ. ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, 106, 110.

3. Βλ. *Ν. Βερβεσός*, Ζητήματα από την ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου μιας ΑΕ κατά τον ν. 4548/2018, ΝοΒ 2019, 200, 202.

4. *Ν. Βερβεσός*, ά. 102, πлаг. 27, σε: Σωτηρόπουλο (επιμ.), Δίκαιο ΑΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο του Ν. 4548/2018, τόμ. ΙΙ, 2020.

5. *Ν. Βερβεσός*, ό.π., ά. 102, πлаг. 26.

6. Έτσι και η Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Αναμόρφωση του δικαίου των ανωνύμων εταιριών», ψηφισθέν ως Ν. 4548/2018, επί του άρθρου 96, σ. 17, σύμφωνα με την οποία «η αξιολόγηση της τήρησης της κάθε υποχρέωσης συναρτάται με τις συγκεκριμένες εκάστοτε ειδικές περιστάσεις». Ωστόσο, το πλαίσιο επιμελούς διαχείρισης για τα μέλη του ΔΣ στηρίζεται και σε πιο σταθερούς πυλώνες, όπως ο νόμος, η σύμβαση πρόσληψης ή

§ 1. Η αποτύπωση του καθήκοντος εποπτείας στο δίκαιο της ΑΕ

υποχρέωση επιμέλειας έχει, επομένως, τη μορφή μιας γενικής ρήτηρας, η οποία δεν δεσμεύει κατά τρόπο *a priori* καθορισμένο τη δράση των μελών του ΔΣ.⁷

Συνεπώς, δεν είναι δυνατός ο εκ των προτέρων προσδιορισμός όλων των πιθανών παραβάσεων της υποχρέωσης επιμέλειας.

II. Υποχρέωση εποπτείας και δυνατότητα ανάθεσης αρμοδιοτήτων

Ως υποκατηγορία της υποχρέωσης επιμέλειας κατοχυρώνεται ρητώς στον νόμο (άρθρο 96 παρ. 1 Ν. 4548/2018) η υποχρέωση των μελών του ΔΣ να ασκούν εποπτεία και έλεγχο στην οργάνωση και τη λειτουργία της εταιρείας.⁸ Εξαιτίας της πολυπλοκότητας της εταιρικής διοίκησης παρατηρείται, ιδιαιτέρως στις μεγάλες εισηγμένες εταιρείες, η τάση της αποκέντρωσης αποφασιστικών αρμοδιοτήτων προς διευθυντικά στελέχη (*managers*), με αποτέλεσμα τα μέλη του ΔΣ να αναλαμβάνουν κατά κύριο λόγο καθήκοντα εποπτικής και στρατηγικής φύσης, όπως ο έλεγχος της διοίκησης και η διατύπωση κατευθυντήριων γραμμών.⁹ Τούτο είναι δυνατό, καθότι η αρχή της συλλογικής δράσης του ΔΣ¹⁰ δεν συνιστά αναγκαστικό δίκαιο. Αντιθέτως, προβλέπεται η δυνατότητα ανάθεσης αρμοδιοτήτων με απόφαση του ΔΣ, κατόπιν

οι επαγγελματικές συνήθειες που ισχύουν στο οικείο πεδίο δραστηριοποίησης: βλ. *N. Βερβεσό, ό.π.,* πλ. 26-27.

7. Σε αντίθεση με την υποχρέωση πίστεως, η οποία συγκροτείται από συγκεκριμένες επιταγές και απαγορεύσεις, οι οποίες αφήνουν σαφώς στενότερα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας δράσης στα μέλη του ΔΣ: βλ. *Μαρίνο, ό.π.,* 106, 109 επ.

8. Ωστόσο, η υποχρέωση εποπτείας εμφανίζει μία τάση δογματικής αυτονόμησης έναντι της υποχρέωσης επιμέλειας: βλ. σχετικώς *N. Βερβεσό, Ζητήματα από την ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου μιας ΑΕ κατά τον ν. 4548/2018, ΝοΒ 2019, 200, 210, όπου, περαιτέρω, τονίζεται (ό.π., 204-205) ότι το καθήκον ενημέρωσης των λοιπών μελών του ΔΣ σχετικά με την πορεία των εταιρικών υποθέσεων συνδέεται ευθέως με την άσκηση του εποπτικού έργου. Πρβλ. και Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Αναμόρφωση του δικαίου των ανωνύμων εταιριών», ψηφισθέν ως Ν. 4548/2018, σ. 17.*

9. *Αθανασίου, Εισαγωγή μη εκτελεστικών μελών στο ΔΣ εισηγμένων εταιριών: Υποχρέωση και ευθύνη, ΕΕμπΔ 2003, 288, 290, 303, η οποία επισημαίνει ότι «τούτο είναι κατανοητό, αν λάβει κανείς υπόψη το χρόνο ενασχόλησης των μελών του ΔΣ και τη συχνότητα των συνεδριάσεών του σε συνδυασμό με την πολυπλοκότητα και τον τεχνικό χαρακτήρα των ζητημάτων που αφορούν τη διοίκηση κυρίως των μεγάλων εισηγμένων εταιριών». Έτσι και Λιβαδά, Το ΔΣ της ανώνυμης εταιρείας και οι κανόνες εταιρικής διακυβέρνησης, 2016, σ. 190-191, Ν. Βερβεσός, σε: Σωτηρόπουλο (επιμ.), Δίκαιο ΑΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο του Ν. 4548/2018, τόμ. Ι, 2020, ά. 87, πλ. 3, ο οποίος αναφέρει ότι «η συλλογική δράση του ΔΣ δύσκολα ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες της ΑΕ, ιδίως εκείνων με σύνθετο επιχειρηματικό αντικείμενο».*

10. Συλλογική δράση του ΔΣ της ΑΕ σημαίνει ότι όλα τα μέλη του ΔΣ πρέπει να έχουν τη

II. Υποχρέωση εποπτείας και δυνατότητα ανάθεσης αρμοδιοτήτων

ειδικής προς τούτο καταστατικής πρόβλεψης, είτε σε συγκεκριμένα μέλη του οργάνου είτε σε τρίτα πρόσωπα, τα οποία αποτελούν «υποκατάστατα όργανα» της εταιρείας (άρθρο 87 παρ. 1 εδ. α' Ν. 4548/2018).¹¹ Εφόσον ο υποκατάστατος είναι μέλος του ΔΣ, γίνεται λόγος για «διευθύνοντα ή εντεταλμένο σύμβουλο», ενώ, αν πρόκειται για τρίτο πρόσωπο, γίνεται συνήθως λόγος για «διευθυντικό στέλεχος» ή για «γενικό διευθυντή».¹² Στα τρίτα αυτά πρόσωπα, είτε πρόκειται για μέλη του ΔΣ είτε όχι,¹³ ανατίθενται οργανικές εξουσίες διοίκησης του νομικού προσώπου, με αποτέλεσμα να μη λειτουργούν σαν αντιπρόσωποι ή εντολοδόχοι αυτού, αλλά ως όργανα που εκφράζουν πρωτογενώς τη βούλησή του.¹⁴ Λειτουργούν, δηλαδή, ως όργανα της εταιρείας, ασκούν οργανικές εξουσίες και ο δεσμός τους με την ΑΕ είναι ίδιος με αυτόν που υπάρχει μεταξύ του ΔΣ και της εταιρείας.¹⁵

Ακόμη όμως και επί αναθέσεως ορισμένων αρμοδιοτήτων του ΔΣ σε υποκατάστατα όργανα, το ΔΣ παραμένει το κύριο διαχειριστικό (και εκπροσωπευτικό) όργανο της ΑΕ, το οποίο είναι επιφορτισμένο με την υποχρέωση εποπτείας των εταιρικών ζητημάτων που έχουν ανατεθεί στους υποκατάστατους.¹⁶ Για να καταστεί δυνατή η εκπλήρωση αυτής της υποχρέωσης, παρέχεται στα μέλη του ΔΣ δικαίωμα ενημέρωσης για τη δράση των υποκατάστατων οργάνων και, αντιστοίχως, οι τελευταίοι υποχρεούνται να παρέχουν την ενημέρωση αυτή.¹⁷ Ωστόσο, η αρμοδιότητα του ΔΣ σε σχέση με τις υποχρεώσεις που αυτό παραχώρησε σε κατ' ιδίαν πρόσωπα δεν εξαντλείται στην εποπτεία τους, στη λήψη ενημέρωσης για την πορεία της εκπλήρωσής τους ή στην τυχόν τροποποίηση και αναπροσαρμογή των ανατεθειμένων καθηκόντων. Γίνεται δεκτό¹⁸ ότι το ΔΣ εξακολουθεί να έχει τις εξουσίες που ανέθεσε στα

δυνατότητα συμμετοχής στις συλλογικές διαδικασίες, όχι όμως και ότι πρέπει να συμπράττουν όλα σε κάθε πράξη· βλ. *Ν. Ρόκα*, *Εμπορικές εταιρίες*⁹, 2019, σ. 319.

11. Βλ. *Ν. Ρόκα*, *ό.π.*, σ. 320-321, *Ν. Βερβεσό*, *ό.π.*, ά. 87, πλ.αγ. 3.

12. *Ν. Βερβεσό*, *ό.π.*, ά. 87, πλ.αγ. 16.

13. Οι υποκατάστατοι εξομοιώνονται μεταξύ τους από άποψη εξουσιών και ευθύνης, ανεξαρτήτως αν πρόκειται για μέλη του ΔΣ ή για τρίτα πρόσωπα· ο ισότιμος χαρακτηρισμός τους ως εταιρικών οργάνων δεν θίγεται. Βλ. *Ν. Βερβεσό*, *ό.π.*, ά. 87, πλ.αγ. 16.

14. Πρβλ. και άρθρο 102 παρ. 5 Ν. 4548/2018.

15. *Ν. Βερβεσό*, *ό.π.*, ά. 87, πλ.αγ. 14, όπου και αναλυτικές παραπομπές σε θεωρία και νομολογία.

16. *Ν. Ρόκας*, *ό.π.*, σ. 322, *Ν. Βερβεσό*, *ό.π.*, ά. 87, πλ.αγ. 20· πρβλ. και Εφαθ 4101/2005 ΔΕΕ 2006, 1024, με παρατ. *Γασπαρινάτου*.

17. *Ν. Βερβεσό*, *ό.π.*, ά. 87, πλ.αγ. 20.

18. Βλ. *Αντωνόπουλο*, *Ανάκληση ΔΣ ανώνυμης εταιρείας και υποκατάσταση οργάνων*. Δι-άκριση υποκατάστατων οργάνων από πληρεξουσίου, ΔΕΕ 2003, 1285, 1291, *Μαρίνο*, *Διευθύνων σύμβουλος α.ε. ως υποδεέστερο όργανο – Μεταβίβαση εξουσιών από το ΔΣ και έννομες συνέπειες μη διορισμού του*, ΧρΙΔ 2007, 274, 277-278, *Ν. Βερβεσό*, *ό.π.*, ά. 87, πλ.αγ. 21· βλ. ωστόσο και επιφυλάξεις από *Κοτσιρή*, *Η πλειοψηφική δύναμη στην ΑΕ υπό τον έλεγχο για καταχρηστικότητα*. Εγκυρότητα καταστατικών ρητρών περί υποχρεωτικού διορισμού ενός

υποκατάστατα όργανα, υπό την έννοια ότι μπορεί να ασκεί και το ίδιο καθήκοντα που έχει παραχωρήσει.¹⁹

Τέλος, προβλέπεται η δυνατότητα περαιτέρω υποκατάστασης. Ο υποκατάστατος μπορεί να προβεί σε περαιτέρω ανάθεση (είτε του συνόλου είτε μέρους) των εξουσιών που του έχουν παραχωρηθεί (άρθρο 87 παρ. 2 Ν. 4548/2018).²⁰ Αποτέλεσμα της ανάθεσης είναι οι νέοι υποκατάστατοι να καταστούν και αυτοί όργανα του νομικού προσώπου, τα οποία ασκούν οργανική εξουσία, και όχι απλοί πληρεξούσιοι. Και σε αυτή την περίπτωση, τόσο το ΔΣ όσο και τα πρόσωπα στα οποία έχουν ανατεθεί εξουσίες σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ. 1 εδ. α' Ν. 4548/2018 διατηρούν τη δυνατότητα παράλληλης άσκησης των εξουσιών που παραχώρησαν, ενώ υπέχουν και υποχρέωση εποπτείας έναντι των υποϋποκατάστατων οργάνων.²¹

III. Η οργάνωση του εσωτερικού ελέγχου της εταιρείας

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ. 1 εδ. β' Ν. 4548/2018, το ΔΣ, ανάλογα με τη σχετική πρόβλεψη του καταστατικού, μπορεί ή υποχρεούται να αναθέτει τον εσωτερικό έλεγχο της εταιρείας σε ένα ή περισσότερα τρίτα πρόσωπα. Σε αντίθεση με την αντίστοιχη διάταξη του προϊσχύσαντος άρθρου 22 παρ. 3 εδ. γ' Κ.Ν. 2190/1920, δεν είναι πλέον επιτρεπτή η ανάθεση του εσωτερικού ελέγχου σε μέλη του ΔΣ, προκειμένου να εξασφαλιστούν η ανεξαρτησία και η αμεροληψία των εσωτερικών ελεγκτών κατά την άσκηση των καθηκόντων τους και να αποφευχθεί τυχόν σύγκρουση συμφερόντων.²² Ενόψει δε του όλο και εντονότερου καταμερισμού εργασίας μεταξύ των μελών του ΔΣ, εμφανίζεται η τάση υποχώρησης της ατομικής υποχρέωσης εποπτείας έναντι της δημιουργίας οργανωτικών δομών προς αποτροπή παραβατικών πράξε-

διευθύνοντος συμβούλου και αυξημένης πλειοψηφίας κατά τη λήψη αποφάσεων ΔΣ διορισμού και ανάκλησης διευθύνοντος συμβούλου, ΕΕμπΔ 2005, 166, 172-173, Ν. Ρόκα, Παρατηρήσεις σε ΕφΑθ 7119/2004, ΕΕμπΔ 2005, 54, 63.

19. Χωρίς, ωστόσο, να αναιρείται η ανεξαρτησία δράσης των υποκατάστατων οργάνων. Σχετικά με τη διάκριση μεταξύ υποκατάστατων οργάνων και πληρεξουσίων ή εντολοδόχων του ΔΣ, οι οποίοι στερούνται ανεξαρτησίας και υποχρεούνται να ενεργούν εντός των ορίων της πληρεξουσιότητας, βλ. Ν. Βερβεσός, ό.π., ά. 87 πλ.α. 25.

20. Για να είναι νόμιμη η περαιτέρω ανάθεση εξουσιών, θα πρέπει, πρώτον, να μην υπάρχει αντίθετη διάταξη στο καταστατικό και, δεύτερον, να προβλέπεται η σχετική δυνατότητα στην απόφαση του ΔΣ περί διορισμού του αρχικού υποκατάστατου (άρθρο 87 παρ. 2 Ν. 4548/2018).

21. Αντωνόπουλος, Δίκαιο ΑΕ & ΕΠΕ⁴, 2012, σ. 477-478, Ν. Βερβεσός, ό.π., ά. 87, πλ.α. 28.

22. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Αναμόρφωση του δικαίου των ανωνύμων εταιρειών», ψηφισθέν ως Ν. 4548/2018, σ. 15.